

Teos kui mälestusmärk

Jaak Pihlak. Eesti ohvitser – langenud Vabadussõjas. Viljandi Muuseum ja Viljandimaa Muinsuskaitse Ühendus, 2020, 328 lk.

Toivo Kikkas*

Ilmunud on mahukas koguteos Vabadussõjas langenud ohvitseridest, sõjaväeametnikest ja arstidest. Varasemalt on sama ainekäsitletud Hannes Walter ja Tiina Tojak,¹ kuid nende raamat Jaak Pihlaku teosele siiski tõsist konkurentsi ei paku. Pihlak on langenud ohvitseride teemat käsitletud varemgi, viimati hiljuti avaldatud teadusartiklis.²

Ohvitseride positiivse mõju kaalukust värskest loodud Eesti rahvaväes on raske üle hinnata. Paljud rahvaväelased olid varem võidelnud Esimeses maailmasõjas tsaararmee koosseisus ja nende kogemused ohvitseridega jätsid nii mõnigi kord juhtivkoosseisust negatiivse mälestuse. Vabadussõjas tuli valdavalt Vene armee koosseisus ohvitseri staatuse välja teeninud ülematel saavutada oma alluvate sõjameeste usaldus, millega nad ka suurepäraselt hakkama said. Pihlaku teose ilmumiseni on siiski põhitähelepanu pälvinud silmapaistev ja kõrgelt autasustatud juhtivkoosseis.³ Ohvitserkonnast kui tervikust Vabadussõjas on ilmunud küll kokkuvõtlik käsitlus,⁴ kuid üksikisikute saatusesse pole varem nii põhjalikult süüvitud.

Žanriliselt on Jaak Pihlaku raamat teatmeteos ja selle põhiosa moodustavad juhtide elulood. Sisesejuhatuses, mis hõlmab rohkem kui kümnendiku kogumahust, annab autor ülevaate teoses vaatluse all olevatest isikutest, käsitledes langenud juhtide sünnipaiku, päritolu ja rahvust, haridusteed, lan-

gemise aega ja surma põhjuseid ning teisi aspekte. Esitatud koondandmetest saab lugeja teada, mitu ohvitseri langes iga kuu või kuidas jaotus nende regionaalne päritolu.

Kaks põhiosast eraldi seisvat minipeatükki käsitlevad 1924. aasta 1. detsembri kommunistide mässukatses elu kaotanud ohvitseri ja mõrvatud kindralmajor Johan Unti. Teose lõpus on lisad, millest väärrib erilist tunnustust ajaloolises geograafias vähem orienteeruvat lugejat abistav kohanimedete loetelu. Raamatule paneb punkti lühike ingliskeelne resümee. Teose ülesehitus on igati loogiline ja põhjendatud.

Allikaline baas, millele Jaak Pihlak teose koostamisel on toetunud, on muljetavaldav. Töömahuka arhiiviuuringu kõrval, milles lisaks ohvitseride teenistuslehtedele on kasutatud meetrikat ja teisigi allikaid, on oma koht leidnud ka ajakirjandus. Raamatu põhiosas on viitamine lahendatud ruumi säästval viisil ja kasutatud allikad on paigutatud loeteluna iga isiku eluloo järele.

Vabadussõja ohvrite defineerimisel on lähtutud sõjahaudade kaitse seadusest. Nimelt käsitleb koguteos inimkaotusi alates Vabadussõja algusest ning lõpetades aastaga pärast vaierahu kehtima hakkamist. Oleks huviga lugenud Pihlaku pikemat mõttekäiku Vabadussõja piiride nihutamise (lk. 38) seoses 1. detsembril 1924 hukkunud ohvitseridega. Napisõnalise põhjenduse tõttu tuleb lugejal seda seisukohta ise tõlgendada. Kas Pihlak on Vabadussõja jätkuna silmas pidanud üksik-episoodi, s. o. detsembrimässu? Tuleb tõdeda, et kommunistide pörandaalune vaenutegevus kestis vaierahu kehtima hakkamisest läbi kõigi järgnevate aastate, kulmineerudes 1924. aastal vägivald- lappurskeks. Kas nüüd võime rääkida n.-ö. pikast Vabadussõjast? Millal Vabadussõda sellisel juhul lõppes – kas näiteks vabadussõjalaste liikumise tasalülitamisega 1934. aastal? Sõjas võidelnute jaoks tõenäoliselt tihtilugu mitte kunagi, kuigi siinkohal ei tohi unustada ka eelnendud Esimese maailmasõja kogemuse mõjusid.

Nii nagu autor märgib, ei olnud Vabadussõja ajal ohvitseri mõiste või õigemini kuuluvus üheselt määratletud ja nii arvestati väeosades tihtilugu juhtivkoosseisu nimekirjades ohvitseride hulka sõjaväeametnikke. Kindlasti väärised kõik teoses ära toodud isikud – ka need, kes ohvitseri aukraadi ei omanud – sattumist nende kaante vahele. Kulmu pani kergitama vaid 1924. aasta 1. detsembri mässus hukkunud teedeminister Karl Kark, kes Vabadussõjas ei osalenud ega viibinud siis isegi Eestis. Ohvitserkonnaga sidus teda siiski reservlipniku staatus.

Pildivalikut ohvitseridest täiendavad valdavalt autori enda tehtud fotod arvukalt säilinud

* Toivo Kikkas (1983), MA, TÜ ajaloodoktorant, Kaitseväe Akadeemia muuseumi juhataja, Riia 12, 51010 Tartu; toivo.kikkas@mil.ee

¹ H. Walter, T. Tojak. Nad andsid kõik. Vabadussõjas langenud ohvitserid. Tallinn: SE & JS, 2000.

² J. Pihlak. Vabadussõjas langenud Eesti ohvitseridest. – Vabadussõja mitu palet. Sõda ja ühiskond aastatel 1918–1920. Tõnu Tannberg (koostaja). Rahvusarhiivi toimetised, Acta Et Commentationes Archivi Nationalis Estoniae 3 (34). Tartu: Rahvusarhiiv, 2019, lk 547–585.

³ J. Pihlak, M. Strauss, A. Krillo. Eesti vabaduse risti kavalerid. Viljandi: Viljandi Muuseum, 2016.

⁴ M. Kröönström. Kaptenite ja leitnantide sõda. Eesti sõjaväe juhtkond Vabadussõjas 1918–1920. Tallinn: Tänapäev, 2009.

hauatähistest. Tudengid külastavad tänapäevalgi nii Kuperjanovi hauamonumenti Raadi kalmistul kui ka teisi olulisi hauatähiseid, et avaldada austust ja kanda edasi mälestust nimekatest lahkunutest. Nooremal põlvkonnal tasub aga meenutada, et Nõukogude okupatsiooni oludes omandasid Vabadussõja sangarite hauad hoopis teise mõõtme, pakkudes sümbolilena lootust, nende hauatähiste külastamine kätkes endas vastupanu režiimile.

Küsimusi tekitab hukkunud eri rahvuste esindajate seas sakslastest ohvitseride koondarvu mainimata jätmine (lk. 15). Sakslastena märgitud juhtide hulk ja teistest rahvustest ohvitseride koguarv ei olnud nii suur, et see pisendanuks võitluse põhiraskust kandnud eestlaste rolli. Siinkirjutajale oleks olnud samuti huvipakkuv saada rohkem teavet isikute päritolust. On selge, et nii sõdurid kui ka ohvitserid jagasid sarnast tausta, pärinedes tihti talupoegkonnast, kuid detailsem analüüs pakkunuks kindlasti mõningaid üllatusi. Kuid selge on ka see, et teose peaesmärk on olnud andmestiku koondamine ja selle esitamine, mitte niivõrd analüüsimine.

Väga raske on leida neid momente, mida raamatus esitatud teabele ette heita, sest see on tõepoolest peaaegu kõikehõlmav. Kuna tegu on teatmeteosega, võinuks ehk siiski püüelda suurema põhjalikkuse poole. Arvesse võttes langenud ohvitseride päevikute ja kirjakogude haruldust, väärinuks needki äramärkimist (nt. lipnik Joann Pelbergi päevik⁵). Leitnant Karl Tulmini puhul väärinuks tema 1917.–1918. aasta tegevusi loetledes mainida lisaks 12. roodu ajutise ülema ametikohal teenimisele ka tema osalemine eestikeelse sõjaväelise oskussõnastiku välja töötanud komisjonis.⁶ Tegemist on siiski pisisasjadega, mille kallal norimine ei vähenda teose väärtust.

Juhtidest sõjaohvrite taasteadvustamisel on ära tehtud suur ja igati tänuväärne töö, mis väärrib igakülgset tunnustamist. Seni rohkem tuntud ja kõrgemalt autasustatud sangaritega võrreldes põhjendamatult vähem tähelepanu leidnud inimesi on nüüd väärikalt tutvustatud laiale huviliste ringile. Loodetavasti hakatakse lähitulevikus senisest enam uurima nii Esimeses maailmasõjas kui ka Vabadussõjas invaliidistunud või võitlustes muul viisil rasket hinda maksnud veteranide saatust.

Lõpuks jääb vaid liituda teose saatesõnas ära toodud kaitseminister Jüri Luige üleskutsega panustada Rahvusarhiivi Vabadussõja ühisloome projekti, et veel rohkem võitluses osalenuid saaks taasteadvustatud.

⁵ J. Pelberg – isiklik päevik 8. märtsist 1918 – 23. aprillini 1919. – RA, ERA.2124.3.961.

⁶ Eesti kamandu sõnad jalaväele. Koostanud 1. jalaväepolgu oskussõnade komisjon. Tallinnas: [s.n.], 1918.

Indrek Paavle artiklite kogumiku ilmumine ning ajaloolaste vestlusring Patarei vanglas

Indrek Paavle. Võimu meelevallas. Valitud artiklid. Koost. Toomas Hiio, Peeter Kaasik, Olev Liivik, Meelis Maripuu, Eli Pilve ja Meelis Saueaak. Tartu: Rahvusarhiiv 2020, 711 lk.

Olev Liivik*

Indrek Paavle oli nii Nõukogude kui Saksa okupatsiooniperioodi Eesti valitsemiskorralduse ning võimustruktuuride üks paremaid asjatundjaid ning mõlema režiimi repressioonide väljapaistvamaid uurijaid. Samasugust võrreldavat kompetentsi ei oska ma eesti ajaloolaste puhul rohkem nimetada. Iseäranis sellel põhjusel oli tema traagiline hukkumine 2015. aastal liiklusõnnetuse tagajärjel korvamatu kaotus perekonna ja sõprade kõrval ka meie ajaloo-teadusele. Natuke rohkem kui viis aastat hiljem valmis Indrek Paavle 50. sünniaastapäevaks 26. septembril 2020 kogukas artiklikogumik, millest leiab tema 22 kirjatööd, mis pärinevad aastatest 1996–2015. Enamik neist on akadeemilised käsitlused. Kõik raamatusse valitud artiklid on küll varem publitseeritud, ent osa neist ilmuti eesti keeles esimest korda.

Kogumik on jaotatud viide ossa. Esimese osa „Omavalitsus ja võõrvõim“ alla on valitud uurimused valla tasandi juhtimisest ja juhtidest Nõukogude okupatsiooni esimesel kümnendil ning üks käsitlus Eesti Omavalitsuse kujunemisest Saksa okupatsiooni aastail. Teise ossa, mis on pealkirjastatud „Sovetiseerimisena“, on paigutatud Indrek Paavle teadusartiklid 1940. aasta Riigivolikogu valimistest, nende valimistele ainsana kandideerima jäetud opositsioonikandidaadist Jüri-Rajur Liivakust, rah-

* Olev Liivik (1975) PhD, vanemteadur, Eesti Mälu Instituut, Tõnismägi 8, 10119 Tallinn, olev.liivik@mnesosyne.ee